

в Російську імперію ще й через бажання “навчити” місцевих селян, як потрібно “працювати”, хоча елементарні умови для господарського розвитку українських селян не були створені.

Специфікою економічного розвитку німецьких колоній в Україні взагалі й у Волинській губернії в тому числі був замкнений (общинний) характер ведення господарства. Протягом XIX ст. – початку XX ст. склалася незмінна структура занять німців на Волині. Вони оселялися на нових землях із власними традиціями ведення господарства, а також переймали цінний досвід українців, надбаний упродовж століть. Німецькі поселенці займалися хліборобством, скотарством, городництвом, садівництвом, розведенням “мануфактурних і торгових” рослин, лісництвом, виноробством і пивоварінням, полюванням і рибальством.

1. Братченков А. *Матеріали для дослідження Волинської губернії в статистическом, этнографическом и других отношениях.* – Житомир, 1868.
2. Забелин А. *Военно-статистическое обозрение Волинской губернии.* – К., 1887.
3. Велицин А. *Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний на юге и востоке России.* – С.Пб., 1893.
4. Липранди А.П. *Как остановить мирное завоевание наших окраин (немецкий вопрос, сущность и значение его в Юго-Западной России).* – К., 1890.
5. Палтов А.А. *Немцы в России: Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний на юге и востоке России.* – С.Пб., 1906.
6. Шелухин С. *Немецкая колонизация.* – Одесса, 1915.
7. Писаревский Г.Г. *Переселение прусских меннонитов в Россию при Александре I.* – Ростов-на-Дону, 1917.
8. Кулініч І.М. *Німецькі колонії на Україні // Укр. істор. журнал.* – 1990. – № 9; *Сергійчук В. Німці в Україні // Український світ.* – 1993. – № 1-2, 3-12; 1994 – № 1-2, 5-12; *Чирко Б.В., Белаішова К.О. Роль німецьких переселенців в економічному та культурному житті України // Відродження.* – 1993. – № 3-4; *Біченко В.Г., Гром В.Н. З історії виникнення німецьких колоній на Волині у XIX ст. // Велика Волинь: минуле і сучасне. Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції.* – Хмельницький, 1994; *Костюк М.П. Фонди Державного архіву Житомирської області як джерело до історії німецької колонізації на Волині // Житомир в історії Волині і України. Тези Всеукраїнської наукової краєзнавчої конференції.* – Житомир, 1994; *Бармак М.В. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796–1914 рр.).* – Тернопіль, 1999.
9. *Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО).* – Ф. 58. – Оп. 1. – Спр. 1050.
10. *Cichoska-Petrazyska S. Zywiol niemiecki na Wolyniu.* – Warszawa, 1933.
11. *ЦДАУ. – Ф. 442. – Оп. 518. – Спр. 156.*
12. *ЦДАУ. – Ф. 442. – Оп. 618. – Спр. 1.*
13. *ЦДАУ. – Ф. 442. – Оп. 533. – Спр. 222.*
14. *ЦДАУ. – Ф. 442. – Оп. 614. – Спр. 71.*

В. О. Дорошенко

ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО ЦАРАТУ З УДОСКОНАЛЕННЯ АГРОКУЛЬТУРИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Питання про поліпшення агрокультури за умов кризи сучасного сільськогосподарського виробництва потребує негайного вирішення. Важливо було б у цьому процесі врахувати досвід попередніх епох,

зокрема, політику царату з організації меліоративного кредиту для сільськогосподарських виробників у XIX – на початку XX ст.

Як свідчить аналіз історіографії, задекларована тема висвітлена у науковій дореволюційній літературі. Радянські та сучасні вітчизняні дослідники практично не зверталися до її вивчення [1-7].

Джерельна база представлена законодавчими актами, протоколами меліоративних з'їздів, звітами губернаторів тощо [8-10]. Комплексний аналіз становища меліоративного кредиту на початку XX ст. дають „Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности” [11-19].

Автор статті ставить за мету з'ясувати заходи царату із удосконалення агрокультури Наддніпрянщини. Об'єкт вивчення – політика царату із удосконалення агрокультури в українському селі (XIX – поч. XX ст.), предмет – меліоративний кредит як один із методів поліпшення агрокультури.

Меліоративний кредит – це один із видів сільськогосподарського (далі – с/г) кредиту, який носить суто цільовий характер і передбачає якісні покращення ґрунтів під сільськогосподарське використання [20, 310]. Саме так він розумівся у період, що нами вивчається, в провідних західноєвропейських державах. У Російській імперії меліоративний кредит мав свої особливості, бо призначався не лише для якісних змін природних умов (осушення, зрошення, лісорозведення, водозабезпечення тощо), а й для суто господарських потреб (придбання необхідного інвентарю, зведення господарських споруд тощо) [2, 2-3].

Після проведення селянської реформи 1861 р. зросла потреба у меліоративному кредиті, адже перерозподіл землі й капіталістичні умови виробництва ставили нові вимоги перед поміщицькими та селянськими господарствами як основними суб'єктами сільськогосподарського виробництва. Їхнє становище було однаково складним, мало хто звертав увагу на важливість с/г покращень.

Якщо поміщики, отримавши викупні платежі та маючи доступ до всіх банків довготермінового кредиту, не переймалися питанням с/г покращень, то селянські господарства не мали змоги їх проводити. Селяни, обтяжені викупними платежами, якщо і мали якісь додаткові кошти, то витрачали їх для оренди землі на невіддільних, з економічної точки зору, умовах [21, 228]. Не завжди велика кількість десятин землі в одного господаря давала відповідно високі прибутки господарству. Причиною цього було стрімке погіршення якості ґрунтів, їхнє виснаження, заболочення, тобто розширення територій, які ставали непридатними для використання. Всі вище перераховані негаразди були тісно пов'язані між собою. Заболочення, наприклад, призводило до зменшення луків, а зменшення останніх позначалося на скороченні поголів'я худоби. Відсутність умов для розвитку тваринництва супроводжувалося труднощами удобрення ґрунтів органічними добривами, адже переважна кількість господарств не мала змоги використовувати інші їх види. Якщо взяти південні українські губернії, то тут питання удобрення ґрунтів стояло особливо гостро. Піщані поля потребували щорічного удобрення, а оскільки перегній використовувався переважно для опалення осель (адже в умовах степу іншої альтернативи не

було), то лише мізерна частка його використовувалась як добриво. Заболоченість не давала змоги розвиватися ні хліборобству, ні скотарству, оскільки виникали постійні труднощі зі збором зернових та сіна. Особливим лихом у заболочених районах було поширення епізоотій [22, 635-636].

На кінець XIX ст. значно зростає кількість населення і зменшується середній наділ землі через постійні сімейні переділи, а малоземельність при постійних недородах ставила господарів у тяжкі економічні умови [23, 1-15]. Незважаючи на постійне обговорення питання про відсутність державного меліоративного кредиту, уряд не поспішав із заходами щодо його вирішення. Не можна твердити, що причиною зволікань була новизна такого виду кредиту для імперії, адже вже були прецеденти його створення. До таких спроб належить створення місцевих меліоративних фондів.

Перший місцевий меліоративний фонд був створений у 1815 року, коли герцог А.Е. Ришельє продав 840 тис. десятин казенних земель у Мелітопольському і Дніпровському повітах Таврійської губернії. З отриманих коштів, які склали 895 тис. крб асигнаціями, було створено особливий „Капітал сільської промисловості Південної Росії”, що перейменувався пізніше в „Новоросійський капітал”. Він призначався для поліпшення агрокультури в Таврійській, Херсонській, Катеринославській губерніях. У 1849 році цей капітал розширив свій вплив і на Бессарабську губернію [6, 35]. Капіталом до 1839 р. розпоряджалося Міністерство внутрішніх справ. Із нього видавалися позики під 5 % річних на покращення різних галузей сільського господарства. Відсотки за позиками перераховувалися до основного капіталу, який таким чином на 1839 рік значно зріс, досягнувши 1 млн 774 тис. крб асигнаціями або 500 тис. крб сріблом [2, 333]. Ці кошти були розподілені між губерніями наступним чином: Таврійська губернія отримала 235 тис. крб, Херсонська – 150 тис. крб, Катеринославська – 90 тис. крб, Бессарабська – 25 тис. крб [7, 35].

У 1839 році „Новоросійський капітал” перейшов у розпорядження новоствореного Міністерства державного майна. В цьому ж році було видано Положення „О капиталах сельской промышленности южной России”, яке визначило структуру, функції та завдання цього фонду. Положення діяло без будь-яких змін до 1903 року, коли „Новоросійський капітал” злився із загальноімперським меліоративним фондом [2, 333].

Коштами у кожній губернії розпоряджалися попечителі: губернатор, губернський предводитель дворянства, голова казенної палати і управляючий державним майном. Їхні обов’язки були наступними: видавати дозволи на отримання позик, відстрочок платежів; розгляд надійності закладів; спостерігати за правильними надходженнями платежів і виплат відсотків. Позики видавалися не більше, ніж на п’ять років і при цьому вони були двох видів: звичайна – до 1 500 крб, за постановою попечителів, і надзвичайна – до 5 000 крб, із дозволу Міністерства державного майна. Вони надавалися, якщо позичальник зобов’язувався провести поліпшення свого господарства. Нагляд за виконанням цих зобов’язань було покладено на попечителів і на інспектора сільського господарства Південної Росії [2, 334].

Положення перераховувало і головні сільськогосподарські покращення, на які слід було видавати позики. До таких належали: покращення землеробства шляхом упровадження техніки; розведення штучних луків; розвиток садівництва і приготування сухофруктів; покращення і поширення виготовлення вина; розведення мануфактурних рослин; розведення гаїв та лісів у степових районах; бджільництво; розведення нових порід рогатої худоби влаштування млинів і очищення річкових потоків; створення каналів і криниць; створення фабрик; рибальство на морських берегах (особливо там, де риба готувалася для експорту) [2, 334].

Перелік робіт, на які видавалися позики, не обмежувався положенням і, в разі необхідності, міг бути розширеним. Позики видавалися і на влаштування фабрик, що було лише побічно пов’язано з сільським господарством. Положенням 1839 р. встановлювався контроль за правильним проведенням робіт. Інспектори сільського господарства стали прискіпливіше контролювати проведення робіт. Це, безперечно, позначилося на скороченні розвитку операцій „Новоросійського капіталу”. На думку С.В. Кореліна, мінусом цього проекту було те, що і територіально, і в кількісному відношенні послуга була обмеженою [7, 33].

Іншим прикладом організації меліоративного фонду було створення „Таврійського водозабезпечувального капіталу”. У 1870 році були затверджені, а у 1876 р. зазнали змін правила видачі позик із капіталу на проведення водозабезпечувальних робіт у Криму. Уряд і земство на них асигнувало по 30 тис. крб. Позики із нього видавалися губернською земською управою як фізичним особам, так і товариствам власників, земствам і сільським громадам, містам, виключно для забезпечення водою. Розмір позики не перевищував 5 тис. крб під 4 % терміном від 1 до 10 років. Приватні особи отримували позики під заставу маєтків, земства та міста – зобов’язувалися вносити в свої кошториси певні суми на виплату відсотків із капіталу; сільські общини забезпечували позику „мирськими приговорами” і круговою порукою. Спеціального контролю за роботами не передбачалося, але губернська управа повинна була звітуватися про стан капіталу, видачу позик і проведення водозабезпечувальних робіт губернському земському зібранню і Міністерству державного майна [6, 35]. „Таврійським водозабезпечувальним капіталом” із 1876 р. по 1 січня 1894 року було видано 25 позик на 75,5 тис. крб, більшість з яких витрачалася на буріння артезіанських свердловин [24, 185].

Перші кроки з упровадження меліоративних заходів були невдалими і відчутно не вплинули на покращення агрокультури. Уряд зволікав із створенням загальноімперського меліоративного кредиту. Можливо, що меліоративний кредит і зовсім залишився б поза увагою влади, але до внутрішньодержавної потреби в кредиті додалося ще й світова аграрна криза. Вже з 80-х рр. XIX ст. експортне зерно з Російської імперії було неконкурентне на світовому ринку. У зв’язку з тим, що ситуація на хлібному ринку була нестабільною досить тривалий період, зменшення ціни на хліб позначилося на прибутках сільськогосподарських виробників [10, 4].

Падіння цін на зерно, висока його собівартість сприяли актуалізації необхідності покращення агрокультури. До перших заходів, спрямованих на покращення с/г виробництва, належить організація комісії та експедицій по губерніях для з'ясування причин погіршення якості зернової продукції. Одна із них, організована у 1888 р., серед причин падіння цін на зернову продукцію визнала технічну відсталість землеробської техніки і вказала на необхідність організації меліоративного кредиту, який би сприяв піднесенню сільськогосподарського виробництва [25, 10-15].

На складність ситуації в аграрному секторі вказував М.М. Герсеванов. Він охарактеризував становище в українських губерніях як досить складне, адже посуха була однією з причин неврожайів, особливо в тих районах де відчувалась потреба у воді. „Той, хто влітку 1890 р. відвідав Південь Росії, – писав дослідник, – залишився під враженнями побаченого”. Автор зауважував, що така ситуація тривала близько двадцяти років. За цей період спостерігалися великі неврожайі хлібів та сіна. Величезні кошти затрачалися господарями на закупівлю посівних матеріалів пшениці, льону, жита. Наприклад, у Катеринославській губернії на десятину купувалося насіння на суму від 10 до 15 крб, які фактично викидалися на вітер, адже такі витрати не були виправдані. В результаті неврожаю на сіно господарі змушені були скорочувати поголів'я худоби. Ставали мілкими та висихали річки, особливо степові, у зв'язку з чим обезводнювалися криниці, що супроводжувалося поширенням епідемій і епізоотій” [26, 3-4]. Це одним лихом південних районів, поряд із посухами, було розорювання берегів степових річок, з яких потім весняні повені зносили ґрунт, замулюючи найбільш глибокі місця водоймищ [25, 5].

Умови господарювання як на заболочених територіях, так і в недостатньо зволжених районах були складними. Самотужки вирішити ці складні проблеми господарі не могли, тому лише державна підтримка могла сприяти піднесенню сільськогосподарського виробництва.

8 грудня 1890 р. Міністр державного майна М.М. Островський звернувся до міністра фінансів І.О. Вишемірського з офіційним листом, в якому виклав необхідність надання меліоративного кредиту, а також пропонував створити спеціальну комісію для вирішення цього питання. І. О. Вишемірський підтримав цю ініціативу. 23 лютого 1891 р. комісія провела своє перше засідання, відкриваючи його, М.М. Островський висловив сподівання, що вона через 2-3 місяці завершить свою роботу, проте, не так сталося, як думалося. Вона проіснувала до 7 січня 1895 р. Причинами такої тривалості була не тільки бюрократична повільність, але й надзвичайно великі обсяги роботи, виконані нею. До переліку основних, опрацьованих нею питань входили наступні: яким повинен бути меліоративний кредит; чи однакові потреби в різних регіонах імперії; чи можна організовувати акціонерний меліоративний кредит без нагляду держави; чи необхідно для його контролю створити спеціальні установи, чи ці функції будуть виконувати Державний, Дворянський та Селянський банки; чи можна за допомогою земств організувати меліоративний кредит; які ще місцеві органи можуть бути залучені до цієї справи; яким чином слід його відпускати грошима чи натурою; яким шляхом

потрібно формувати основний фонд для меліоративного кредиту [2, 339-340].

Після тривалих бюрократичних зволікань 6 травня 1896 р. були схвалені „Временные правила о ссудах на сельскохозяйственные улучшения” [2, 333]. Програма проведення меліоративних робіт фінансувалася із спеціального фонду, відрахування до якого надходили із державної скарбниці. Повноваження із реалізації цього положення утілення самого положення покладалося на відділ сільськогосподарської економії і сільськогосподарської статистики Міністерства землеробства і державного майна (після 1905 року – Головне управління земельного влаштування і землеробства, з 1915 р. – Міністерство землеробства) [7, 35].

Чинність „Правил” обмежувалася трьома роками. За цей час виявилось, що кредит не мав особливого попиту, навіть передбачені асигнування не були використані.

29 травня 1900 року було прийнято новий закон, згідно з яким позики видавалися на наступні сільськогосподарські покращення: 1) осушення, водозабезпечення, зрошувальні роботи, а також на укріплення берегів річок та ярів, сипучих пісків; 2) лісорозведення, 3) розведення садів, виноградників і хмільників; 4) розчистку незручних земель; 5) влаштування хутірських господарств; 6) на будівництво підвалів для збереження вина, влаштування винокурень і купівлю з цією метою спеціального інвентарю, а також пристроїв для вогняної сушки плодів; 7) влаштування хлібних комор, хлівів для худоби; 8) різного роду пристосувань для переробки продукції власного сільськогосподарського виробництва, придбання племінної худоби. Згідно з новим законодавством суб'єктами позик були земства, землевласники, сільські громади [8, 557-561; 1, 119-122].

Нова хвиля інтересу до меліоративного кредиту розпочалася в період реалізації Столипінської аграрної реформи, адже переселення селян на хутори ускладнювалося відсутністю коштів для облаштування на новому місці. Активізувався процес обговорення проблем кредитування сільськогосподарського виробництва на якісно новому рівні, через проведення ряду місцевих та регіональних меліоративних з'їздів. Перший великий з'їзд відкрився у 1909 р. в Одесі [9], другий – в 1912 р. у Києві, третій – в 1913 р. у Москві [7, 42]. Законами від 27 травня 1910 і 13 квітня 1911р. позики дозволялися також на розвиток травосіяння, покращення луків, на створення артільного маслоробства і сироваріння та на виробництво. З переліку робіт на які видавався кредит, були виключені витрати на купівлю інвентарю [7, 36].

Щодо темпів меліоративного кредитування, то на перших порах операція проходила досить мляво, що пояснюється складністю оформлення кредиту, його надмірною централізацією. Лише у 1903 році були створені губернські комітети, які мали покращити ситуацію. Однак і після цього, до 1908 року, фактично нічого не змінилося. Це пов'язано з недосконалістю законодавства про меліоративний кредит. Згідно із законом, користувалися кредитом землевласники, земства та сільські громади. Поміщики не дуже поспішали брати кредит на сільськогосподарські покращення, а якщо і брали їх, то переважно на технічне оснащення. Основними ж ініціаторами

проведення меліорацій були селянські господарства, але надмірна централізація кредитної послуги робила кредит недоступним для широкого загалу дрібних власників. Це не було так важливо допоки не почала розпадатися громада. Однак із початком цього процесу потрібно було вносити зміни до законодавства. Адже трансформація меліоративного кредиту вимагала перенесення центру уваги у сферу обслуговування кредитом із поміщицьких господарств на селянські. Потрібно було змінювати і процедуру отримання кредиту. У зв'язку з тим, що меліоративним фондом розпоряджалося Міністерство землеробства, отримання кредиту було обтяжливим і супроводжувалося масою витрат навіть для окремих поміщиків, не кажучи вже про селян-власників.

Таким чином, зволікання у створенні загальноімперського меліоративного кредиту в пореформений період загальмувало процес інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. До революції 1917 р. так і не було створено загальноімперського Меліоративного банку, проекти якого неодноразово обговорювалися на меліоративних з'їздах.

1. Бородаевский С.В. Кредит. – С.Пб., 1904.
2. Каценеленбаум З.С. Мелиорации, мелиоративные товарищества и мелиоративный кредит в России. – М., 1914.
3. Блиох И.С. Мелиорационный кредит и состояние сельского хозяйства в России и иностранных государствах. – С.Пб., 1890.
4. Морачевский В. Сельскохозяйственный кредит в России. – С.Пб., 1910.
5. Никольский Б.А. Мелиоративный кредит в России. – С.Пб., 1914.
6. Миклашевский И. Н. Мелиорации сельскохозяйственные / Энциклопедический словарь изд. Брокгауз Ф.А. и Ефрон И.А. – 1896. – Т.ХІХ.
7. Корелин А.П. Сельскохозяйственный кредит в России в конце XIX – начале XX в. – М.: Наука, 1988.
8. Высочайше утвержденное положение о судах на сельскохозяйственные улучшения от 29 мая 1900 г. / Полное Собрание Законов Российской империи. – III. – Т.XX. № 18695.
9. Центральний державний історичний архів України в місті Києві (далі ЦДАК України). – КМФ. 12. – Оп. 1. – Спр. №244.
10. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 542. – Спр. № 100.
11. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – III. – Бессарабская губерния. – С.Пб., 1903.
12. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – VII. – Вольнская губерния. – С.Пб., 1903.
13. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – XV. – Киевская губерния. – С.Пб., 1903.
14. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – XXXI. – Подольская губерния. – С.пб., 1903.
15. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – XXXVII. – Полтавская губерния. – С.пб., 1903.
16. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – XL. – Таврическая губерния. – С.Пб., 1903.
17. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – XLV. – Харьковская губерния. – С.Пб., 1903.
18. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – XLVI. – Херсонская губерния. – С.Пб., 1903.
19. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – XLVII. –

- Черниговская губерния. – С.Пб., 1903.
20. Словарь иностранных слов. – 7-е изд. – М.: Русский язык, 1979.
21. Анфимов А.М. Крестьянское хозяйство Европейской России 1881–1904 гг. – М.: Наука, 1980.
22. Земский В.Г. Обзор сельскохозяйственной деятельности земства // Хозяин. – 1895. – № 32.
23. Долгоруков П. Аграрный вопрос с точки зрения крупного землевладения // Аграрный вопрос. Сборник статей. – Часть 1. – М., 1906.
24. Проект „положения о ссудах на сельскохозяйственные улучшения” // Хозяин. – 1895. – № 10.
25. Доклад председателя высочайше утвержденной комиссии в 1888 г. по поводу падения цен на сельскохозяйственные произведения в пятилетие (1883–1887). – С.Пб., 1892.
26. Герсеванов М.Н. Об обводнении южной степной полосы России / Записки Императорского русского технического общества и свод привилегий выданных по департаменту торговли и мануфактур. – С.Пб., 1893.

Н.П. Лавріненко

ЦЕГЕЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО У МОНАСТІРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ ПІВДЕННІЙ КІЇВЩИНИ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Останнє десятиліття минулого століття стало поворотним для всього православ'я, швидко було відновлено діяльність закритих радянською владою парафій. У той же час поступово, мов фенікси з попелу, почали відроджуватися православні монастирі. Відновлення чернецтва у ХХІ ст. робить актуальним дослідження господарської діяльності монастирів ХІХ ст., яке полегшить пошук шляхів економічного підґрунтя для благочинної діяльності обителів.

Одним із різноманітних напрямів господарської діяльності провінційних православних монастирів Київщини ХІХ ст. було цегельне виробництво, підтвердженням якого є згадки в монастирських архівах, свідчення жителів монастирських околиць та маса артефактів – цегли із маркуванням монастирських цегельн. Одночасно ми робимо спробу визначити особливості та значення монастирських цегельних заводів для економіки регіону та самих чернечих обителів.

Історіографія, присвячена господарській діяльності монастирів, обмежена загальноцерковними економічними дослідженнями дореволюційного періоду та розвідками ряду вчених, проведеними останніми десятиліттями. Питання діяльності цегельних виробництв при монастирях у них вивчаються дотично, та й то переважно при відомих монастирях імперії (Соловецькому, Валаамському і т.д.). Так, короткі відомості про цегельне виробництво при монастирях зустрічаються у працях відомих російських дослідників Д.І. Ростиславова [1] та В.А. Федорова [2, 75-76] та ін. Згадки про цегельні при монастирях Київщини зустрічаємо у роботах О.П. Крижанівського [3] та Ю.Ю. Маринівського [4]. Господарська діяльність монастирів як складової мікро- та макроекономічних систем варта уваги науковців і потребує ретельного дослідження.

Метою пропонованої статті є розкриття одного із напрямів господарської діяльності монастирів – цегельного виробництва. Об'єкт вивчення становлять